

STEFAN ZWEIG IN OOSTENDE : IN 1902, 1914 EN 1936

door Fernand VYVEY

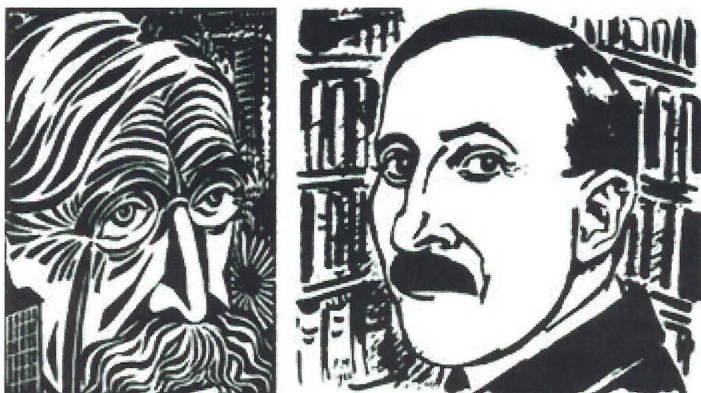
1. Stefan Zweig (Wenen, 28 november 1881 – Petrópolis, 22 februari 1942) : succesvol auteur uit de eerste helft van de 20ste eeuw .

Stefan Zweig groeide op in een welgestelde niet-religieuze joodse familie. Zijn vader was een Weense textielfabrikant. Later schrijft hij dat hij aan zijn vader 'zijn gevoel van innerlijke vrijheid' te danken heeft, voor hem een onaantastbaar bezit. Hij studeerde Germaanse talen, Romaanse kunst en filosofie in Oostenrijk, Duitsland en Frankrijk. Op jeugdige leeftijd werd hij beïnvloed door het werk van Rainer Maria Rilke. Zweig was een fanatiek bewonderaar van het dichtwerk van de in het Frans schrijvende Vlaming Emile Verhaeren (1855-1916), alhoewel hij 26 jaar jonger was dan zijn grote leidsman.

Foto: Stefan Zweig, omstreeks 1912

Hij kende Verhaeren uit zijn dichtwerk, maar om hem persoonlijk te leren kennen reist hij naar Brussel waar hij onder andere de schrijver Camille Lemonnier (1844-1913) en de beeldhouwer Constantin Meunier (1831-1905) ontmoet. In augustus 1902 gebeurt de historische ontmoeting tussen de jonge Zweig en zijn idool Verhaeren in het atelier van beeldhouwer Charles Van der Stappen (1843-1910). Verhaeren kwam er poseren voor een borstbeeld die Van der Stappen van hem aan het maken is. Deze persoonlijke kennismaking was bepalend voor de jonge Oostenrijker: hij nam het besluit het werk van deze dichter te dienen. Bijna twee jaar werkt hij aan vertaling van het poëtisch oeuvre en de drama's in verzen van Verhaeren in het Duits. In 1910 publiceerde hij een biografie van Verhaeren in het Duits. Hij hield voordrachten over Verhaeren en in 1912 maakte hij met hem een tournee door Duitsland om het werk van de vitalistische dichter meer bekendheid te geven.

Foto: de twee vrienden gezien door Frans Masereel

*Links: Emile Verhaeren. 1921. Houtsnede
Rechts: Stefan Zweig. 1926. Oost-Indische inkt*

Toen hij in de kranten de tragische dood van Verhaeren, op 27 november 1917 bij een treinongeval in het station van Rouen, vernam was hij zeer geschokt. Kort daarop schreef hij '*Erinnerungen an Emile Verhaeren*': het werd een uitgave in eigen beheer op honderd exemplaren die hij naar zijn vrienden zond. In 1927, bij de tiende verjaardag van het overlijden en naar aanleiding van de overbrenging van het stoffelijk overschot van Wulveringem naar Sint-Amands aan de Schelde, verscheen in Wenen een heruitgave met originele houtsneden van Frans Masereel.

Zweig was een verwoed verzamelaar van manuscripten, hij zocht ze op in catalogi en trachtte er te kopen op veilingen. O.a. een pagina met correcties van Balzac, een klein manuscript van Mozart, ... Hij kreeg er ook van zijn literaire vrienden: van Rolland een deel van zijn *Jean Christophe*, van Rilke zijn populairste werk *Die Weise von Liebe und Tod*, van Claudel de *Annonce fait à Marie*, ...

Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog melde hij zich vrijwillig aan bij het Oostenrijkse leger. Hij werd tewerkgesteld als bibliothecaris in het Weense rijksarchief. Volgens hem was dat geen heldhaftige opdracht, maar toch een betere bezigheid dan 'een Russische boer een bajonet in de buik te moeten steken'. Tijdens het verloop van de oorlog werd hij steeds meer een tegenstander van de oorlog. In 1917 werd hij van de dienst bij de oorlogspers vrijgesteld en later ontslagen. In het neutrale Zwitserland, te Zürich, werd hij correspondent voor de Weense *Neue Freie Presse* en zijn partijloze mening publiceerde hij ook in de Hongaarse Duitstalige krant *Prester Lloyd*. Als overtuigd pacifist had hij voor zichzelf een eed gezworen 'nooit een woord te schrijven dat positief was over de oorlog of denigrerend over een ander land'; een eed die hij in 1940 gestand bleef. Na de oorlog keerde hij naar Salzburg terug.

In 1920 trouwde hij met Friderike von Winternitz. Hij ijverde voor een geestelijk verenigd Europa. Zweig vestigde zich in een villa op de Kapuzinerberg in Salzburg. Zijn huis werd ingericht met artistiek meubilair en was een waar museum. Aan de muur hingen portretten van Verhaeren en andere Belgische vrienden en grafisch werk van Masereel. Hij had een enorme bibliotheek verzameld met vele manuscripten in een luxueus ingericht interieur met antiekwiteiten. Hij bewaarde er als relikwieën o.a. de schrijftafel van Beethoven, nog van Beethoven een lok grijs haar en een geldkistje, van Goethe een ganzenveer onder glas bewaard, ...

In zijn Salzburgse tijd schreef hij talloze verhalen, novellen en historische romans met meestal een psychologische inslag. Door zijn grote interesse voor literaire en historische figuren uit het gehele Europese cultuurgebied schreef hij biografieën over o.a. Tolstoi (1928), Stendhal (1928), Casanova (1928), Joseph Fouché (1929), Marie-Antoinette (1932), Erasmus van Rotterdam (1935), Maria Stuart (1935), Calvijn (1936), Magellan (1938), ... Hij was een van de meest succesvolle Duitstalige auteurs en de best verkopende schrijver met vele recordoplagen. In 1927 haalde hij met *Sternstunden der Menschheit* bij de verschijning een recordoplage. Toen de Nationaalsocialisten in 1933 in Duitsland de macht grepen en hun invloed ook in Oostenrijk voelbaar werd, emigreerde hij naar Londen. Zweig kreeg publicatieverbod en in 1936 werden zijn boeken in Duitsland verboden en openbaar in brand gestoken.

In 1938 werd zijn huwelijk ontbonden en in 1939 hertrouwde hij met zijn secretaresse Charlotte Altmann. Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog nam hij de Britse nationaliteit aan. Zweig heeft altijd veel gereisd: in het Habsburgse rijk en Duitsland, in Frankrijk, België, Nederland, Zwitserland, Italië, Groot-Brittannië, ... Voor hem was Europa één samenhangend cultuurgebied waar iedereen vrije toegang zou moeten hebben. Hij had een humanistische levensopvatting en sprak zijn voorkeur uit voor een onverdeeld Europa. Hij verliet Londen en kwam via New York, Argentinië en Paraguay tenslotte in 1940 in Brazilië terecht. Samen met zijn tweede vrouw Lotte koos Zweig op 22 februari 1942 vrijwillig uit het leven te stappen.

Foto: Stefan en Friderike Zweig, met haar dochters uit een eerste huwelijk (Suse en Alix von Winternitz) in de tuin van hun villa in Salzburg.

*Foto links: Charlotte Altmann, zijn secretaresse en later zijn tweede vrouw.
Foto rechts: Stefan Zweig samen met Lotte Altmann.*

Foto: Gedenkteken op de Kapuzinerberg naast het Kapuzinerklooster in Salzburg

2. 1902: Saisontage in Ostende

Uit veel bronnen weten we dat de Belgische kust bekend was bij aristocratie van heel Europa. In die tijd stond de kust hoog aangeschreven in de mondaine kringen van Europa als bad- en kuurplaats en Oostende was als kuuroord voor de Duitse en Oostenrijkse bourgeoisie en industriëlen een begrip. De vader van Zweig, een succesvol zakenman, was vele jaren met zijn gezin op vakantie aan onze kust. De kust was voor Stefan geen onbekende. Later zal hij verslagen schrijven over zijn over zijn bezoeken aan de steden Luik, Leuven en Antwerpen.

Misschien interessant om het volgende voorafgaandelijk te vermelden. In september 1844 verbleef Louise von Ploennies (1803-1872) in Blankenberge. De dichteres Louise was zeer vertrouwd met de Vlaamse cultuur en volksaard. In haar 'Reise-Erinnerungen aus Belgien' (Berlijn, 1845) schrijft ze over het idyllische vissersplaatsje. Ze verkiest Blankenberge boven het mondaine Oostende waar volgens haar het massatoerisme aanwezig was. Volgens haar was het kustdorp Blankenberge nog niet geteisterd door badgasten die toestroomden vanuit alle landen van Europa. Is dit een dichterlijke overdrijving van deze schrijfster? Oostende overrompeld en geteisterd door massatoerisme in 1844? Moeilijk te geloven!

Vóór 1902 had Stefan Zweig al verschillende vakanties met zijn ouders doorgebracht aan de Belgische kust. Maar in 1902 is hij als jonge universiteitsstudent alleen op reis, net gedebuteerd als dichter. Hij wist hoe in België het kunstleven rond de eeuwwisseling evolueerde.

Hij kende het werk van Emile Verhaeren zeer goed en had voor deze dichter een mateloze bewondering. Oostende, door koning Leopold II op de toeristische kaart gezet, had alles om de rijke Europese bourgeoisie te vermaken.

In september 1902 publiceert Zweig zijn reisverslag 'Saisontage in Ostende' in het Duitsefamilieblad *Die Weite Welt / Vom Fels zum Meer*.(1) De Weense debutant prijst de chique troeven van Oostende. Hij beschrijft het seizoen in Oostende als 'één ononderbroken, kleurrijke afwisseling van festiviteiten en evenementen'. Het mondaine Oostende heeft inderdaad heel wat te bieden. Er zijn prachtige strandhotels op de dijk met een promenade, de pier die ver in zee steekt en het verkeer van stoomboten en jachten. Het kursaal met zijn speelzalen heeft 's middags en 's avonds zijn concerten. 's Avonds na het concert zijn bals met de heren in pak en de dames in prachtige jurken en juwelen; een plaats waar de internationale beau monde met elkaar kan wedijveren. In de stad worden bloemenfeesten georganiseerd en op sportief vlak is heel wat te doen. De paardenrennen in de Wellington-hippodroom worden druk bezocht, ook door Leopold II tijdens de ontvangstperiode van de sjah van Perzië in juli 1902. Maar er zijn automobieleraces, zeilwedstrijden,, hardlooptwedstrijden, kleiduifschieten, hondenrennen , ruitwedstrijden voor officieren, ... Maar in september valt het seizoen stil, het grote vertier is gedaan. De hotels sluiten en laten hun luiken voor acht, negen maanden naar beneden. De binnenstad is weer voor de Oostendenaars. In haven varen nog schepen in en uit, naar Londen en Nederland. En de vissers trachten met hun vangst in het levensonderhoud van de gezinnen te voorzien.

Foto: Kursaal en zeedijk

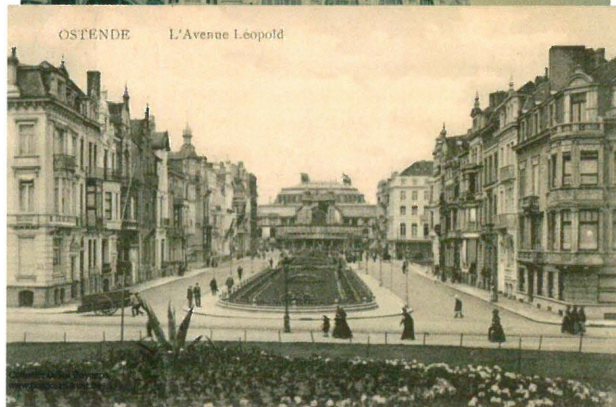
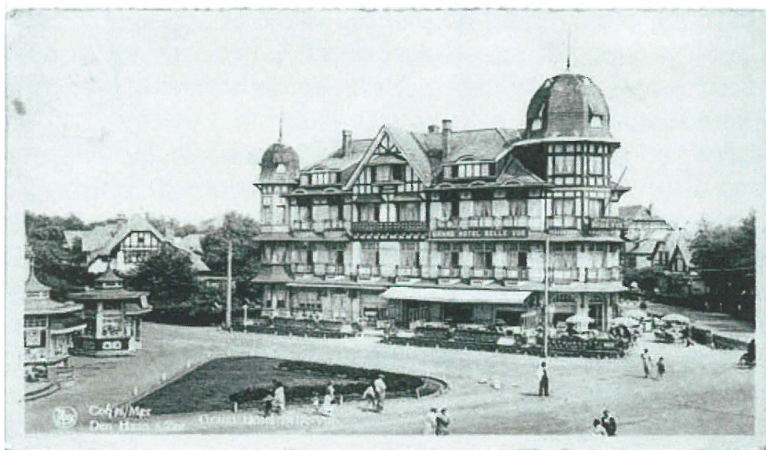

Foto: Kursaal en Leopoldlaan

3. Oostende, 31 juli 1914 : Zweig neemt de laatste internationale trein vanuit Oostende naar Duitsland.

Tijdens de zomermaanden verbleef Zweig enige tijd bij Emile Verhaeren en zijn vrouw Marthe in hun zomeropstrekje in Caillou-dui-bique, een onooglijk verloren Waals plekje in Henegouwen nabij Roisin en de Franse grens. Vijf zomers kon hij genieten van een gelukkig verblijf in het huis van de dichter. Het bucolisch landschap was voor hem vol van natuur, van eenvoud en van poëzie. Over zijn herinneringen aan Caillou-qui-bique schreef Zweig onder andere: ' *En in het midden van dit alles zie ik Verhaeren zelf, wandelend door de velden als door de oneindigheid*'.

Niettegenstaande de oorlogsdreiging in Europa, naar aanleiding van de moordaanslag in Serajevo op aartshertog Franz- Ferdinand en zijn echtgenote Sophie op 28 juni 1914, was Stefan Zweig toch van plan enkele weken bij de Verhaerens door de brengen in hun landhuisje in Wallonië. Maar eerst zou hij in juli 1914 een tweetal weken vakantie nemen aan de Belgische kust. Hij verbleef te De Haan in het Hotel Belle Vue. In De Haan leefden alle nationaliteiten vreedzaam naast elkaar, er heerste een gezellige zorgeloosheid en je hoorde veel Duits spreken door de vele zomergasten van Duitsland. De vakantiegangers lagen onder zonneschermen op het strand, men dook het zeewater in, de kinderen lieten hun vliegers op en de koffiehuisen op de dijk zaten vol. De krantenverkopers deden gouden zaken want de kranten brachten uitvoerig verslag over de internationale situatie in Europa. Maar de krantenkoppen werden steeds dreigender: " La Russie provoque l'Autriche " , " L'Allemagne prépare la mobilisation " , ...

Foto: Grand Hotel Belle Vue in De Haan, in 1910 opgericht volgens de plannen van Alexis Dumont, in Anglo-Normandische stijl in de nabijheid van het stationnetje van de kuststoomtram. Het luxueuze hotel heeft een driehoekig grondplan, geaccentueerd door drie torentjes. Doorlopende luifels, bekronende balkons, typische puntgevels en pseudovakwerk zijn hier kenmerkend voor de architectuur van de vroege 20ste eeuw.

Elke dag neemt Zweig de tram naar Oostende om beter geïnformeerd te zijn, om in kranten de laatste nieuwsberichten te vernemen. In Oostende ontmoet hij in een café de dichter Fernand Crommelynck en een jonge schilder. Op een namiddag bezoekt hij samen met Crommelynck het atelier van James Ensor. Hij vindt de kunstschilder een zonderling personage, maar hij heeft bewondering voor de grootste moderne schilder van België. Ensor komt bij hem over als een excentrieke, teruggetrokken en gesloten persoon die met enige tegenzin zijn doeken laat zien uit schrik dat iemand ze zou willen kopen. Een gierigaard die zijn doeken zo duur mogelijk wil verkopen, maar er zeer moeilijk afstand kon van doen.

Zweig gelooft niet dat Duitsland het neutrale België zal binnenvallen, een land waarin nog tienduizenden Duitsers van de Belgische gastvrijheid genieten. Tijdens een wandeling in Oostende zegt hij tegen zijn vrienden: " *Hier an dieser Laterne könnt ihr mich aufhängen, wenn die Deutschen in Belgien einmarschieren!* " Maar toch ziet hij in Oostende een zekere verwarring en er was een toeloop van vluchtelingen. Zweig ziet er ook Belgische soldaten op het strand met op kleine wagentjes gemonteerde machinegeweren die door honden werden voortgetrokken. De toestand leek ernstiger te worden.

Als op 28 juli Oostenrijk de oorlog verklaart aan Servië beginnen velen te denken dat de toestand zeer ernstig wordt. Duizenden paken hun koffers, verlieten de stranden en hun hotel en stormden naar de treinen. Zweig besluit naar Oostenrijk terug te keren en koopt een treinkaartje.

Op 31 juli 1914 neemt hij de Oostende-expres, de laatste trein die vanuit België naar Duitsland zou rijden. In de gangen van de trein was er een ongeduldige opgewonden drukte. Als de trein in een station stopte vloog men naar buiten om de laatste nieuwsberichten te vernemen, met de stille hoop

dat er iemand zou zijn die de waanzin van een oorlog kon vermijden. In het grensstation Verviers stapten Duitse conducteurs op. In de velden voor het eerste Duitse station Herbesthal bleef de trein staan om treinen in de andere richting door te laten.

Goederentreinen uit Duitsland, open wagons met kanonnen die met zeilen bedekt waren, reden richting België. Toen het spoor weer vrij was reed de trein verder. Het station van Herbestahl was gesloten en door militairen bezet. Hij kon er geen krant meer kopen, maar alles liet vermoeden dat er een Duitse inval in België op gang was gekomen, tegen alle afspraken van het volkenrecht in. De trein reed verder, naar Duitsland, de oorlog tegemoet.

Foto: loopgraven en schuilkelder vóór het Kursaal van Oostende (1914)

In het begin van de oorlog, op 30 augustus 1914, schrijft Stefan Zweig een bijdrage in de Weense Neue Freie Presse over "Löwen" (2), over zijn herinneringen aan Leuven met als hoogtepunten het stadhuis als een reliekschrijn en de Sint-Pieterskerk op de Grote Markt. De Oostenrijkse humanist is ontzet over de verwoesting van Leuven. Hij drukt zijn verontwaardiging uit over de wandaden die de Duitsers op 25 en 26 augustus 1914 uithaalden als wraak voor het feit - volgens hun versie - dat Belgische scherpschutters het Duitse leger beschoten. Het gevolg was dat de universiteitsbibliotheek in de lakenhal in de vlammen opging, dat een groot aantal huizen in brand gestoken werden en verschillende burgers omkwamen.

Foto: Stadhuis Leuven, 1914

Tijdens het interbellum keerde Zweig nog verschillende keren naar België terug.

In 1928 bracht Zweig een bezoek aan Felix Timmermans te Lier. In het tijdschrift 'La Flandre Littéraire' (mei 1926) had hij met veel lof over "Pallierter" geschreven. Hij noemde het een boek met een universele waarde: 'een wonderbaar boek gemaakt uit de grond, de hemel en de zon van Vlaanderen'. Een andere boek "Triptychon der heiligen drei Könige" (Driekoningentriptyek) had hij met veel belangstelling gelezen. In een brief aan een vriend Otto Henschel (12 januari 1924) noemde hij Timmermans 'een echte, zuivere dichter, bij wie men voelt welke oerbronnen de Duitse kunst heeft'.

In de zomer van 1928 bezocht Zweig ook de stad Ieper, tien jaar na de eerste wereldoorlog door haar eigen tragiek beroemd geworden. De stadshal was er niet meer en de Menenpoort herinnerde aan de oorlog en aan zijn vele slachtoffers. Ieper was een oord van bezinning en een bedevaartplaats voor de talrijke Britse bezoekers. De souvenirwinkeltjes deden gouden zaken en Zweig noemde het 'een kermis boven de doden'.

4. Zweig in de zomer van 1936 in Oostende, samen met andere emigranten.

Als vanaf mei 1933 de nazi's stapels boeken verbranden of boeken aan de schandpaal nagelen, is het voor veel kunstenaars en schrijvers niet meer veilig in hun land. Schrijvers kunnen niet meer uitgeven in Duitsland, daarom kiezen ze voor een emigrantenleven overal in Europa. In Amsterdam zal de uitgeverij Allert de Lange opgericht worden voor de publicatie van werken van Duitse ballingen. Hermann Kesten (1900-1996) is de literaire raadgever en de artistieke leider.

De memorabele zomer van 1936 zal Thomas Mann omschrijven als 'het afscheidsfeest van de Europese cultuur'. Iedereen wil nog één keer het leven vieren vooraleer de wereld ten onder gaat.

Irmgard Keun (1905-1982) is de eerste die in het voorjaar van 1936 in Oostende toekomt. Alhoewel ze geen joodse is, staat ze toch op een zwarte lijst omwille van haar geschriften die door de nazi's verboden zijn. In een zoutige wind is Oostende nog in winterslaap: de hotels op de dijk zijn nog gesloten, in het kursaal zijn nog geen activiteiten en er zijn nog geen badgasten te bespeuren.

Ze logeert in Hôtel de la Couronne op de hoek van de Vindictivelaan en de Christinastraat, waar nu Residentie Riviera gelegen is. Vanuit haar kamer ziet ze het station (nu Delhaize) en de Kapellebrug. Ze bekijkt de bedrijvigheid rond de vissersboten in de havendokken, de vissers die aan hun netten werken en de vissersvrouwen die garnalen en kreeftjes verkopen. Zelf heeft ze weinig contact met mensen: alleen met de toilet dame mevrouw Lorion in de kelderverdieping van het hotel, het kamermeisje Marguerite en de bejaarde tweelingbroers die een apotheek uitbaten aan de rand van de stad. In Oostende zal ze aan haar boek 'Kinder aller Länder' werken dat pas in 1938 zal verschijnen. Deze roman gaat over het 10-jarig meisje Kully, een kind met haar ouders gevlucht uit Nazi-Duitsland, die zwerven door Europa en een ellendig leven hebben in ballingschap. Joseph Roth met wie ze in Oostende zal logeren in hetzelfde hotel en waarmee ze een verhouding zal hebben,

staaf model voor de vader van het meisje Kully. Ze beschrijft het leven in Oostende, in de hotels op de dijk en op de kaai. Zal ze wel verliefd worden op Joseph Roth? Misschien zijn ze geen minnaars, maar meer partners omdat ze dakloos zijn. Roth heeft nooit over Keun geschreven. In een brief van 16 augustus 1936 schreef hij een impressie van die zomer in Oostende neer: 'Te weinig regen, te veel schrijvers'. Keun bezoekt meermaals **Egon Erwin Kisch** (1885-1948), de communistische journalist die in Bredene verblijft. Ze schreef: "Bredene lag verscholen achter de duinen, die in de zomer een reusachtig zacht bed werden voor talloze paartjes". Ze leert er een ander emigrantenecht paar kennen: een arts uit Berlijn die nu in een vishandel in Oostende werkt en zijn veel jongere energieke vrouw. (Bilder aus der Emigration).

Stefan Zweig (1881-1942) komt op 4 juli 1936 in Oostende aan. Zweig is verzot op zee en havens. Hij logeert op de zeedijk in Maison Floréal, Albert I -Promenade 46, op de 3de verdieping. Er is geen

lift, de kamers zijn eenvoudig ingericht maar hebben zicht op zee, wat voor Zweig heel belangrijk is. Vanuit een loggia kan hij het casino zien en het leven op de zeedijk. Zijn secretaresse, **Lotte Altmann** (1908-1942) die later zijn 2de vrouw zal worden, verblijft op de 4de verdieping. Hij werkt aan de legende 'Der begrabene Leuchter' die in het voorjaar van 1937 in Wenen zal verschijnen. Op een schrijfmachine zal ze de teksten voor hem overtikken. In Maison Floréal ontmoet hij zijn redacteur en schaakvriend Emil Fuchs.

Stefan Zweig wist dat Joseph Roth (1894-1939) in Amsterdam verbleef

Foto: Joseph Roth (links) met vrienden in Café Reynders , Amsterdam 1936

Zweig schrijft hem een brief waarin hij hem tracht te overtuigen om naar Oostende te komen. Door de economische crisis is het leven in België goedkoper dan in andere Europese landen en tussen de toeristen vallen de vluchtelingen minder op dan in steden als Brussel of Antwerpen. Roth had altijd geldproblemen. Niettegenstaande hij een van de grootste journalisten uit de periode van de Weimarrepubliek was, beroemd van zijn romans *Job en Radetzky* die een grote oplage haalden en waaraan hij goed verdiend had.

Maar zijn grootste probleem is zijn ernstig drankprobleem. Zweigs drankzuchtige vriend is 42 jaar oud en is getekend door de drank. Alhoewel dit bij Zweig bekend is, tracht hij toch Roth naar Oostende te lokken met twee eigenaardige tegenstrijdige argumenten: in Oostende zijn veel gezellige cafeetjes en in België is er geen 'Schnapsverbot'. Daarnaast voert hij andere argumenten aan. Roth is een grote vijand van water en zon, en er is overtuigingskracht nodig. Zo schrijft hij aan Roth: 'We zouden 's avonds onze teksten kunnen voorlezen en becommentariëren, zoals in de goede oude tijd. U moet niet baden, ik doe het ook niet- Oostende is geen badplaats maar een STAD, mooier en "caféhäuslicher" dan Brussel.' Als men later aan Roth vraagt waarom hij nooit ging baden, dan antwoordde hij: "Warum soll ich mich ins Wasser begeben? Die Fische kommen doch auch nicht ins Caféhaus." Wanneer Roth in Oostende aankomt, logeert hij in "Hôtel de la Couronne" waar Keun reeds was ingetrokken.

In Oostende ontmoeten Zweig, Roth en Keun elkaar de eerste keer in Brasserie du Parc (Marie-Joséplein 3). De kettingroker Roth is gedurig onder invloed van drank. Volgens Keun treurt hij om zijn vriendin Andrea Manga Bell. Ze getuigde later dat zijn fysische toestand erbarmelijk was: hij was moeilijk te been, hij had gezwollen benen, hij braakte 's morgens, hij at veel te weinig, dronk des te meer (vele kopjes koffie en alcoholische dranken). Hij was zeer sjofel gekleed: hij had één versleten vuile broek en één armtierig jasje. Zweig kan het niet meer aanzien en gaat met hem naar een kleermaker om een nieuwe broek te laten maken. Eigenlijk onderhoudt Zweig hem helemaal: hij is zijn mecenas. Zweig zocht in Oostende een plek om te kunnen schrijven, Roth zocht een plek om op kosten van Zweig te kunnen werken. Samen gaan ze meerdere keren eten in het nachtrestaurant Almondo in de Langestraat.

Keun en Roth zijn hotelmensen en caféschrijvers: ze schrijven elk aan een tafel in de Oostendse kroegen. Ze hadden een vast schrijftafeltje in een (duistere) hoek van een kroeg op het Wapenplein, misschien in de Fallstaff? Tafel en manuscripten zijn soms bedekt met bruine vlekken van Amer Picon. Roth werkt aan het boek 'Das falsche Gewicht' en tussendoor schrijft hij opstellen tegen het nationaal-socialisme. Hij werkt ook aan de herwerking van zijn roman 'Biecht van een moordenaar', een verhaal over een armoedige Rus die eigenlijk de zoon is van een vorst. Keun is bezig met 'Bilder aus der Emigration'. Samen met Zweig komen deze drie exil-schrijvers 's avonds samen in de brasserie van Hôtel du Parc om hun geschreven teksten van de dag door te nemen. Boeken kopen ze bij boekhandel Corman. Af en toe zien ze oude bekenden, zoals de uitgever Hermann Kesten, de 'razende reporter' Egon Erwin Kisch of de communist Nico Rost.

Hoe staan Keun en Roth tegenover Zweig? Voor hen is hij een beroemd schrijver, in alle Europese landen gelezen en verkocht. Hij heeft geen problemen met landsgrenzen en weinig visumproblemen. In alle landen heeft hij invloedrijke vrienden. Alhoewel hij hun mecenas is, wekt hij toch enige jaloersheid op bij de Oostendse emigranten.

Zweig vertrekt als eerste uit Oostende, hij werd uitgenodigd door de Braziliaanse regering en komt per schip op 21 augustus 1936 in Rio de Janeiro aan. Roth zal naar Parijs trekken, een hartaanval overleven en in 1939 in Parijs straatarm overlijden ten gevolge van een beroerte en alcoholisme.

Foto: Stefan Zweig (l) en Joseph Roth (r) in Oostende, juli 1936. Deze foto werd waarschijnlijk genomen door Irmgard Keun, op een zeldzame keer dat Zweig Roth kon overtuigen buiten in de zon op een terras te gaan zitten. Een foto van een van de mooiste schrijversvriendschappen uit de wereldliteratuur. Stefan Zweig, internationaal bestsellerauteur legt een vaderlijke arm om de schouders van Joseph Roth.

Joseph Roth was zeker de meest extravagante van de drie exil-auteurs. Bij iemand thuis ging hij bijna nooit op bezoek, hij wimpelde dat af daar er toch nooit genoeg alcohol zou zijn. Over het alcoholgebruik van Roth zijn vele anekdotes in omloop.

Als hij een lezing gaf, wilde hij dat op de lessenaar een karaf met jenever werd gezet in plaats van water. Toen dat een keer niet het geval was, moet hij na het nemen van een slok water geheel ontdaan zijn weggelopen, er schande van sprekend dat er een karaf water stond.

Tot vele jaren na 1936 vertelden de caféuitbaters in Oostende tegen hun stamgasten aan de toog: "Sorry, de drank is op, Roth en Zweig zijn langs geweest !!!"

In Bredene verbleven nog andere emigranten. Bredene was rustig en het was er goedkoop leven in deze Vlaamse kustgemeente, nog wat goedkoper dan in Oostende en met de tram was de nabije stad vlug te bereiken.

Egon Erwin Kisch en zijn gezellin Gisl verbleven al in 1935 in Bredene in Pension L'Aurore. Toen werkte hij aan zijn boek over zijn verblijf in Australië. In 1936 verbleven zij in Hôtel d'Anvers. Hoe kwam deze reporter in België terecht? In 1933 werd hij in Berlijn aangehouden als tegenstander van Hitler en zijn partij. Hij verbleef 2 weken in de Spandaugevangenis, zijn boeken en geschriften waren verboden lectuur verklaard en daarbij werd hij het land uitgezet.

Arthur Koestler (1905-1983) werkte in Bredene aan een opdracht die hij van uitgever Willi Münzenberg kreeg, namelijk een vervolg schrijven op Jaroslov Haseks verhaal over 'De avonturen van de goede soldaat Schweik'. Hij zal deze opdracht nooit afmaken.

Hermann Kesten schreef in Bredene 'Die Tote von Ostende', een moordzaak over de moord op Marguerite Cheyns, een 31-jarige naaister wier lijk in de duinen werd gevonden.

Niettegenstaande de tragiek bij deze emigranten, genoten ze in 1936 ten volle van de zomer. Keun beschreef die idyllische momenten in Bredene: *'We zaten aan het strand en dronken rosé, een wijn met de kleur van het avondrood, die lang niet zo goed smaakte als hij eruitzag, en we lazen elkaar uit onze manuscripten voor.'*

5. Heeft Felix Nussbaum de exil-schrijvers in Oostende ontmoet in 1936 ?

In 1928 en 1929 had Felix Nussbaum al een 'studiebezoek' gebracht aan Oostende en maakte er een aantal tekeningen en schetsen. Op 22 juli 1928 logeert hij in Hôtel Continental op de zeedijk niet ver van het kursaal. Hij schilderde een "Zelfportret met masker": was dit een artistieke groet aan Ensor? De invloed van Ensor is zeker weer te vinden in zijn werk. Hij vindt hier inspiratie bij de vissers, de kaai, de havenzichten, een pittoresk café, ... Deze thema's zal hij in 1935 opnieuw hernemen en schilderde zeker een 20-tal werken met havenzichten, de stationsbuurt op het Hazegras en zijn kerk, de handelsdokken met restaurants en cafeetjes, de visverkoopsters en de kramen waar vis te drogen hangt ...

Felix Nussbaum (1904-1944) en Felka Platek (1899-1944), allebei kunstenaar-schilder, komen op 2 februari 1935 in Oostende aan vanuit Parijs met een toeristenvisum. Hij is Duitser, geboren in Osnabrück, zij Poolse, geboren in Warschau. In een latere brief (31 oktober 1937) aan kunstenaar Ludwig Meidner schrijft hij hierover: 'We bereikten Oostende op een winteravond. Ik zal dat nooit vergeten, zo prachtig was dat. Waarom Oostende? Die vraag valt niet te beantwoorden. We zaten er flink doorheen. Moe in het hoofd, moe in de benen. Als een vissersboot rustten we uit in de haven.' Op 4 maart 1935 nemen Felix en Felka deel aan een maskerwedstrijd op het Wapenplein, waar op een podium James Ensor heeft plaatsgenomen als jurylid. Ze wonnen een prijs, waarschijnlijk enkele drankbonnen, want aan Meidner schrijft hij: *'Felka en ik dronken onze dagelijkse zorgen weg.'* Rudi Lesser, een studiegenoot, is in 1935 in Oostende bij Felix op bezoek. Samen gaan ze Ensor opzoeken in zijn atelier. Maar Ensor zal als

juryvoorzitter van de carnavalwedstrijd een halfjaar later Felix een grote dienst bewijzen door het volgende schrijven: *'Ik ondergetekende Baron James Ensor, lid van de Koninklijke Academie van België, verklaar hiermee de schilderijen en tekeningen die me door de heer Felix Nussbaum ter beoordeling werden voorgelegd zeer gewetensvol te hebben bestudeerd. Naar mijn oordeel bezitten die werken van Felix Nussbaum grote artistieke kwaliteiten die hem van een eervolle plek onder de Belgische en buitenlandse kunstenaars verzekeren.'*

In mei 1936 zijn de Nussbaums terug in Oostende, nu betrekken ze een kamer in Pension Coulier in de Christinaramp. Vanaf 17 augustus 1936 is er in de leeszaal van het Kursaal een tentoonstelling van werken van de jonge Nussbaum, werken die voor het grootste deel in Oostende zijn gemaakt. (3) Deze tentoonstelling kwam tot stand door Nussbaums contact met Désiré Steyns, bestuurder van de tentoonstellingen van het Kursaal. (4)

Heeft Nussbaum en Platek die bende exil-schrijvers in Oostende ontmoet? In het kleine Oostende is dit zeer waarschijnlijk, maar met zekerheid weten we dat niet, er zijn geen echte bewijzen. Nussbaum moet een figuur als Zweig wel gekend hebben. Kent de gereserveerde Nussbaum de extraverte Keun? Heeft hij de recensie (in Der Querschnitt van april 1932) over haar boek 'System des Männerfangs' gelezen, over hoe je mannen aan de haak moet slaan? (*'Er is maar één regel*

die onder alle omstandigheden dient gevolgd: zelf niet verliefd worden, want dan doet men alles zeker verkeerd.'

6. De laatste dagen van Stefan Zweig

In de biografische striproman (graphic novel) 'De laatste dagen van Stefan Zweig' brengen scenarist Laurent Seksik (arts en schrijver) en tekenaar Guillaume Sorel de zelfdoding van Zweig op een bijna subtiele wijze (5). Zweig komt er in voor als een schrijver die het leven zo mooi kon beschrijven, maar uiteindelijk door depressie ten onder gaat. Hij heeft twee oorlogen beleefd, hij kon niet meer relativiseren, het spook van de oorlog maakte hem zielloos. Het is de mens Zweig die afscheid neemt van het leven, niet de zeer getalenteerde schrijver uit de eerste helft van die bloedige 20^e eeuw.

Bij het begin van deze biografische strip (graphic novel) van Sorel en Seksik zijn Stefan Zweig en zijn tweede vrouw Lotte Altmann aan boord van een passagiersschip op weg van de Verenigde Staten van Amerika (Manhattan, NYC) naar Brazilië. Lotte is zijn dertig jaar jongere echtgenote, maar ook zijn secretaresse die al zijn manuscripten overtupte. Voordien waren ze reeds in Brazilië geweest. Hij had er toen ook de president ontmoet.

Op 22 augustus 1940 komen ze in Petrópolis, een voorstad van Rio de Janeiro, aan. Hij, de Oostenrijkse jood, gekend als schrijver, journalist, pacifist, humanist, gelooft niet meer in de mensheid. Hij had de waanzin van de Eerste Wereldoorlog meegemaakt en de nu aangevoerde Tweede Wereldoorlog door Hitler maakt hem steeds hopelozier. Hij had het plan opgevat om daar nog twee biografieën te schrijven: één over de Braziliaanse luchtvaartpionier Santos-Dumont en één over Balzac. De biografie over deze Franse schrijver kreeg hij niet meer rond: vele pagina's die hij vroeger al had geschreven had hij moeten achterlaten en hij beschikte daar ook niet over zijn uitgebreide bibliotheek zoals hij dat in Salzburg had.

In ballingschap schreef Zweig zijn laatste literair werk: *Schachnovelle*, 1942. Het verhaal in deze beroemde novelle, *Schaaknovelle*, speelt zich af op een oceaanstomer. De twee schakers in het verhaal symboliseren de figuren van die tijd: naziduitsland en de vrije westerse wereld. De één is een gewezen Gestapo-gevangene, die tijdens zijn gevangenschap een groot aantal schaakpartijen uit het hoofd heeft geleerd, een gecultiveerd maar overgevoelig mens. De ander is het prototype van de succesvolle winnaar, een koel berekenend mens. De confrontatie tussen de twee spelers symboliseert de botsing tussen bruutheid en beschaafdheid. Een kernachtige en diepgaande novelle over de gevaren van eenzaamheid.

Stefan Zweig

Declaração

Ede ik aus freiem Willen und mit klarem Sinnen aus dem Leben schied, drümf te mich eine letzte Pflicht zu erfüllen: diesem wundervollen Lande Brasilien einen zu danken, das mir und meinem Arbeit so gute und gastliche Gast gegeben. Mit jedem Tage habe ich die Lust mehr erleben gelernt und so große Freude ich mir meine Leben unter vom Freunde aus sein aufgeben, nachdem die Welt einmies eigene Sprache für mich nicht überzugeben ist und doch meine persönliche Heimat immer ich selber vermisst.

Aber nach dem vorletzten Jahre bedachte es besonders möchte mir noch einmal völlig neu zu beginnen. Und die waren sind durch die letzten letzten Jahre bewahren Maderna erschaffen. So habe ich so für den, redigiert und in aufrechter Haltung ein Leben abgesehen, diese geistige Arbeit immer die letzten Freude mit persönlichen Freiheit das höchste Gut dieser Erde gemessen.

Ich grüße alle meine Freunde! Mogen sie die Morgenlichte noch sehen nach der langen Nacht! Ich, allzeit Ungeduldiger, gebe ihnen voraus.

Stefan Zweig
 Petropolis 22. II 1942

Tijdens zijn verblijf in Brazilië ontmoet hij wel nog vrienden en hooggeplaatste personen van Brazilië. Maar de schrijver geraakt meer en meer depressief en Lotte krijgt steeds meer heftige aanvallen van astma. Via gedichten en essays laat hij zijn vrienden weten dat hij een wanhoopsdaad overweegt. Ook Lotte duwt hij in deze richting, zoals blijkt uit wat ze tegen haar huishoudster zegt:

“ Help me! De man van wie ik houd bracht me naar het einde van de wereld. Hij gaat me naar de afgrond leiden. “

In zijn afscheidsbrief (zie hiernaast) dankt hij Brazilië die hem als emigrant op de vlucht voor het naziregime asiel gegeven heeft en ook zijn vrienden.

Hij koos om vrijwillig een einde te maken aan zijn leven. Hij schrijft zijn afscheidsbrief ‘aus freiem Willen und mit klarem Sinnen’.

... “ Eer ik uit vrije wil en met klare zinnen van het leven afscheid neem, voel ik mij gedrongen een laatste plicht te vervullen: dit prachtige land Brazilië innig te bedanken, dat mij en mijn werk zo goed en gastvrij rust heeft geboden. Iedere dag heb ik dit land leren liefhebben en nergens zou ik mijn leven liever van de grond af opnieuw hebben opgebouwd, nadat de wereld van mijn eigen taal is ondergegaan en mijn geestelijke vaderland Europa zichzelf vernietigt. ” ... “ Ik groet al mijn vrienden! Mogen zij het morgenrood nog zien na de lange nacht! Ik, al te ongeduldige, ga hun vooruit”.

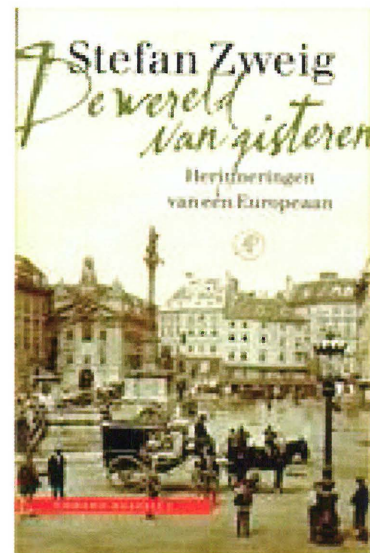
In andere nagelaten aantekeningen drukt hij zijn wanhoop uit over de donkere toekomst die Europa te wachten staat.

Op 22 februari 1942 besluiten ze om samen uit het leven te stappen. Ze nemen een overdosis barbituraten (Veronal). Daags nadien worden ze dood aangetroffen, hand in hand.

7. “De wereld van gisteren. Herinneringen van een Europeaan ”

Kort voor zijn dood (zelfmoord) schreef Stefan Zweig zijn herinneringen op aan het oude Europa, aan een wereld die op het punt stond te verdwijnen. In de postuum verschenen autobiografie “ Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers” schetst Zweig een beeld van Europa waarmee hij zich als geassimileerde Jood, als geëngageerd schrijver, als humanist en als pacifist verbonden voelde. (6)

Zweig heeft verschillende schokken in de Europese geschiedenis meegemaakt, waaronder twee wereldoorlogen. In deze autobiografie schetst hij op een sublieme wijze een tijdsbeeld van Europa op het einde van de 19de eeuw tot aan de Tweede wereldoorlog. Hij schrijft over zijn vele ontmoetingen en vriendschappen met intellectuelen van zijn tijd. We maken kennis met enkele groten uit de literatuur: Emile Verhaeren, Maurice Maeterlinck, Rainer Maria Rilke, Fernand Crommelynck, Romain Rolland. Hij kende vrij goed de beeldende kunstenaars Auguste Rodin en Frans Masereel. Al tijdens zijn verblijf in Parijs (1904) maakt hij vele vrienden. Verhaeren bezocht hij tweemaal per week in St. Cloud, maakte er kennis met Pierre-Auguste Renoir in zijn atelier. Met Rainer Maria Rilke maakte hij wandelingen door Parijs en leerde er de dichter echt kennen: zijn morele roeping. Door bemiddeling van Verhaeren bezocht hij schoorvoetend Rodin, aan het werk in zijn atelier te Meudon.

In 1913 maakt hij voor de eerste keer in Parijs kennis met Romain Rolland, een vriendschap van blijvende duur. Zelfs tijdens de Eerste Wereldoorlog onderhielden ze een drukke briefwisseling niettegenstaande ze elk tot een ander vijandig kamp behoorden.

Foto: Stefan Zweig, borstbeeld door Felix Schivo, in Jardin du Luxembourg, Parijs

Stefan Zweig leidde een boeiend leven op scharniermomenten van de Europese geschiedenis. Hij groeide op in rijkdom en kon later royaal leven van de opbrengst van de verkoop van zijn boeken.

Nadat hij in 1933 zijn land ontvluchtte voor het naziregime leefde hij royaal in het buitenland. Hij leefde binnen een aristocratische intellectuele groep die de aankomende veranderingen in de maatschappij niet zag aankomen. Binnen deze groep leefde de opvatting dat de staat garantie was voor onaantastbaarheid en duurzaamheid voor een zekere maatschappij.

In deze autobiografie komt de 'mens' Zweig naar voor, veel meer dan de 'schrijver-intellectueel' Zweig. Door zijn veelvuldig reizen door Europa kwam hij in contact met vele intellectuelen en kunstenaars. Hij schets een beeld van zijn geboortestad Wenen, een centrum van moderne Europese cultuur. In dat supranationale Wenen ontstond Zweigs droom van een verenigd Europa. Zweig, als emigrant voor het naziregime, schreef kort voor zijn dood uitvoerig zijn herinneringen op. Hoe hij zich voelt beschrijft hijzelf in het begin van zijn autobiografie: "... Ik ben opgegroeid in Wenen, de tweeduizend jaar oude supranationale metropool, en heb die als een misdadiger moeten verlaten voordat zij

gedegradeerd werd tot een Duitse provinciestad. Mijn literaire werk is in de taal waarin ik het geschreven had tot as verbrand, in hetzelfde land waar mijn boeken miljoenen lezers tot vrienden hadden gemaakt. Zo hoor ik nergens meer thuis, ben ik overal vreemdeling en in het beste geval gast; ook het gebied dat mijn hart eigenlijk als vaderland heeft verkozen, Europa, ben ik kwijtgeraakt sinds het zichzelf voor de tweede keer in een zelfmoordpoging verscheurt in de broederstrijd. Tegen mijn wil ben ik getuige geworden van de vreselijkste nederlaag van het verstand en de meest woeste triomf van de beestachtigheid in de beschreven geschiedenis; nog nooit – ik noteer dit absoluut niet met trots, maar met schaamte- heeft een generatie zo'n morele terugval, van zo'n geestelijke hoogte, doorgemaakt als de onze. In het kleine interval tussen het doorkomen van mijn baard en het grijs worden ervan, in deze halve eeuw, hebben meer radicale gedaanteverwisselingen en veranderingen plaatsgevonden dan anders in tien generaties, en ieder van ons voelt: bijna te veel! ... “ (p. 10)

Hij schrijft in een sobere stijl doorweven met soms diepzinnige gedachten, zoals in de slotgedachte van het boek: *“Maar elke schaduw is in diepste wezen toch ook een kind van het licht, en alleen wie licht en donker, oorlog en vrede, hoogtepunten en dieptepunten heeft meegemaakt, alleen die heeft waarachtig geleefd.”* (p. 419)

8. Verwijzingen

- (1) Stefan Zweig, Saisontage in Ostende, Die Weite Welt/Vom Fels zum Meer, Stuttgart, 22ste jaargang, H. 2, september 1902. Herdrukt in Stefan Zweig, Auf Reisen, Frankfurt am Main, S.Fischer Verlag, 1987
- (2) Stefan Zweig, 'Löwen', Neue Freie Presse, Wenen, nr. 17965, 30 augustus 1914, blz. 1. Herdrukt in Stefan Zweig, Auf Reisen, Frankfurt am Main, S.Fischer Verlag,
- (3) De Duinengalm, Oostende, 14 augustus 1936 . Nussbaum stelt ten toon in de marge van de muzikale evenementen van het seizoen: Giovanni Marinelli van de Metropolitan Opera New York en de Weense sopraan Maria Nemeth
- (4) Mark Schaevers, Orgelman. Felix Nussbaum. Een schildersleven, De Bezige Bij, Amsterdam/Antwerpen, 2014, Deel II, Hoofdstuk 3 Oostende, p. 133-170
- (5) Sorel en Seksik, De laatste dagen van Stefan Zweig, Casterman, 2012
- (6) Stefan Zweig, Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers”, Williams Verlag, Zug, Zwitserland, 1944.

9. Bibliografie

A. Elleboudt en G. Lefevre, 1914-1918 Oostende onder de Duitse Bezetting, Uitgave van “De Zeewacht”, 36bis Langestraat, Oostende, 570 bladzijden (36 afleveringen)

Peter Jacobs, Een tijdreis door België. Schrijvers op bezoek 1814-1915, Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2012

John Gheeraert, Bericht uit Bredene. Vermaarde Joodse emigranten in Vlaanderen, De Vries-Brouwers, Antwerpen/Amsterdam, 1987

John Gheeraert, Stefan Zweig. Een Weense flaneur in Vlaanderen, De Vries-Brouwers, Antwerpen/Amsterdam, 2000

Mark Schaevers, Oostende, de zomer van 1936, Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen, 2015

Paul Servaes, Oostenrijk-Vlaanderen een uitzonderlijke vriendschap Stefan Zweig-Emile Verhaeren, in Vlaanderen, Jaargang 36, nr. 217, 1987

Volker Weidemann, Zomer van vriendschap: Oostende, 1936: roman, Nederlandse vertaling door Els Snick, Uitgeverij Cossee BV, Amsterdam, 2015

Sorel en Seksik, De laatste dagen van Stefan Zweig, Casterman, 2012

Stefan Zweig, De wereld van gisteren. Herinneringen van een Europeaan. Vertaald door Willem van Toorn, Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, 1990

Stefan Zweig, Schachnovelle, Fisher Verlag GmbH, Frankfurt a/M, 1942. Vertaald door Willem van Toorn, Schaaknovelle, Athenaeum-Polak & Van Genep, Amsterdam, 2004

---

*'t Ostends café serveert
lekkere biertjes
met een zeer
uitgebreid assortiment
Noordzee delicatessen!*

*Visserskaai 29-30
Oostende
0489/ 981 331*

Gesloten op maandag en dinsdag, behalve tijdens schoolvakanties

***Specialiteit:
verse vis!***

***... met de lekkerste frietjes
van Oostende***

Gesloten op maandag

